

VITA MÖLLERREL VELENCÉBEN

Vukovics Géza

Ostobák eszéről, jobb, ha lemondtok!
Okosság gyermeke, tedd a bolondot
tovább is bolonddá, ez itt a rend.

(A Nagy-Kophta dala)

Gyakran meg akarok állni egy hosszabb lélegzetű pillanatra, hogy átgondoljam: valójában mi is történik velem; el szeretnék mélyülni egy-egy átlényegítő érzésben, de az élet hajt tovább. Az ihletettebb percek is meddón elillannak, a felismerés majd sohasem válik ismeretté. Ezt a szellemi erőfeszítést legtöbbször a művészekre bízom. Ha azonban minden önálló szellemi erőfeszítésről lemondok, érzem, meg-rövidülök: élményben részesülök, de egyéni érzelmeim érvényesülése nélkül. Teszem föl, színész vagyok, a nagy indulatú velencei mórt személyesítem meg. Esztétikai kategóriájú élmény, hogy engedelmesskedem Shakespeare nagyszerű intuíciójának, s végrehajtom zseniális utasításait, de néha, új erkölcsi normákat felkínáló korom jótékony vagy közömbösítő hatására, érzelmeim azt parancsolnák: Ne fojtsd meg Desdemonát, legyints egyet, s menj aludni. Megegne az is, hogy Hamlet szerepében sem tépelődnék ennyit, hanem élnék a magas rangom adta lehetőségekkel. Mi az, talán át akarja formálni a drámák drámáját? — hangzik a felháborodással párosult ellenvetés. Na és, hát Shakespeare nem forgatta ki a keze ügyébe kerülő közismert témákat?

Persze, más lapra tartozik, hogy önkényem megnyeri-e mások tetzését, akiknek szent meggyőződésük, hogy a felkent művész a kitárlukozó képzeletnek a legtökéletesebb formát, a legígéretesebb célt ajándékozza. Aki álmatlansággal küzd, nagyon jól tudja, hogy az álomtalan, kábult képzelődés, megfelelő forma, azaz állapot — alvás — nélkül milyen nyomasztó, s lényegében semmi jóra sem vezet.

Örök hála tehát a művésznek, aki az élet jelentéktelen mozzanatait is felemelővé teszi, a kis drámákat is naggyá avatja; a széthulló valóságban felülemelkedő esszenciális valóságot teremtve: felbátorítja azokat, akik a széteső, színtelen hétköznapi életet nyűgnek, semmitmondónak tekintik.

Az író (művész) és a műalkotás viszonyát vizsgálva talán rájöhetünk a trükkre. A pozitivistáknak az íróból indulnak ki, a divatos francia „új kritika” művelői pedig megfordítják a sorrendet: a múltból kezdik a bravúros boncolgatást. A különféle formában megbúvó rejtett alaptémákat kutatják, melyek a műalkotás, az egész életmű egységét adják, ugyanakkor megvilágítják az alkotó természetét, módszerét.

Más elképzelésem támadt: nagyjából végigcsinálom azt, amit az író (művész) alkotás közben cselekedett. Az alkalmat az kínálta fel, hogy Velencében jártam. Olaszországi útja során egykor itt tartózkodott Möller német költő is — a továbbiakban csak M. Útjegyzeteinek velencei vonatkozású töredékeit vettem csak figyelembe. Ez lett szellemi bedekkerem. (Egyébként is, korunkban köztisztületnek örvendenek az önálló határozást, leleményt pótoló különféle útikalauzok). A formális logika sugallata volt ez, mert már egy nagyobb lélegzetű (képzetbeli) kaland megismétlése, mondjuk egy nagyszabású véres csata rekonstruálása lehetetlen — tisztelet a kivételnek, a filmeseknek —, de egy hosszabb utazásból kiragadott alaposabb városnézés aránylag könnyen elvégezhető. Amikor aztán a könnyűnek látszó feladat megvalósítására került sor, kiderült, sem érdeklődésünk, sem ismereteink, sem türelmünk, sem meglátásaink nem azonosak, hogy a külső aktivitás hajszálpontosan megegyezzen, a belsőről nem is beszélve. De a megkezdett úton végig kellett haladnom, éppen M. szilárd elve jegyében: „Ha török, ha szakad, be kell végezni az elkezdett, még ha világosan kiderült is, hogy a vállalkozás nemcsak kényelmetlen, hanem felesleges és haszontalan!”

Már a „közös helyszínen” lebonyolított vizsgálódás legelején szétágazott a mintakép és a követő érvelése, indoka. Egyszerűsítve a tényállást; M. egyszerűen Itáliába menekült, az eszményített ókor művészi és politikai szabadságának nyomait kutatva, s módot keresve arra, hogy megőrizze önmagában kora ifjúságának álmait. Azért kelt útra, hogy levetközzön egy nyomasztó érzést, s hogy sajátos érzékelésének teljessége jegyében a hallottat a látottal egészítse ki. „Így volt hát megírva rólam a sors könyvében, hogy Brentából a lagúnákba befordulva, először pillantsam meg Velencét, s aztán hamarosan e sziget-város, e hód-köztársaság földjére lépjek. Így hát, hála Istennek, számomra Velence már nem pusztá szó, nem formátlan név, amely annyit aggasztott engem, az üres szavak halálos ellenségét.” Kissé tömörítve az ezer szálú indítékot: M. költőt is elkapta a délre vágyódás láza, ez az ősi germán betegség, mely már évszázadokkal azelőtt Velencébe hajtotta az északi művészeket. Annak idején, ezeröttszáz elején Albert Dürer írta haza barátjának, Pirkheimernek Nürnbergbe: „Itt érzem jól magam, mert itt művésznek tartanak. Otthon mi más vagyok, mint mesterember.”

Tehát már az első lépésnél nem sikerült létrehozni az ellenőrző vállalkozás idő-hely-cselekmény-indíték négyes egységét. Legalább kettő, éspedig az idő meg az indíték semmiképpen sem egyezett. Vérmérsékletünk különbözött, a pedáns M. sorra járta az utcákat, szétártta a karját, csipőre tette a kezét, testmértékkel állapította meg egy-egy utca szélességét. És az elmélyülést szolgáló séta közben profán dolgokra vetemedett, megfelelő köztisztasági szabályzatot tervezett az utcán éktelenkedő, a csatornák vizében hánykolódó és illatozó szenny eltakarítására. Rá vallott ez a gyakorlatiasság, hisz otthon, hazájában még tűzoltó-szabályzat kidolgozását is vállalta a mindenféle közhivatali tisztség, költői munka meg tudományos kutatás mellett. Egyébként is, mivel meg kellett volna „ismételnem” M. lídói időtöltését, ahol órák hosszat tanulmányozta a kagylókat, a kis rákokat, a növényzetet, az ő feltételezett, a tárgyi valóságot szellemi kincsé avató intuíciója bennem ellenkező előjelet kapott. Ezeknek a kiszámíthatatlan, sajátos impulzusú kitérőknek megismérlésére vizsgáló-ellenőr szerepemben a legnagyobb önfegyelem árán sem kényszerítettem magam. Hovatovább az erőszakos utánzás megváltoztatta az egész alaphangulatot, ezért idéztem indulattal Rousseau-t: „A botanikát épp a tétlen és lusta magányosoknak teremtették: megfigyeléseikhez nem kell más felszerelés, csak egy kés meg egy nagyító lencse.” S már nem is azt próbáltam átélni, ami M.-ben lejátszódhatott, hanem egy csapásra szembefordultam vele, miután rájöttem, hogy számára a külvilág a gondolat fűtőanyaga, s csak azáltal, létezik, hogy gondolattá, élménnyé alakul.

Paolo Veronese képe előtt is órák hosszat álldogált.

Az éticsigák, a növényzet, a kövek csak néhány percre tudták lekötni figyelmem. Veronese képének huzamosabb nézése után pedig groteszk helyzetbe kerültem: az üres teremben a tehetetlenség arra akart rávenni, hogy bajuszt rajzoljak Veronese alakjainak.

„Milyen emelkedve tolul a római történelem felém. Minden kissé későn érkezik. Ő, miért nem volt egy okos angol apám, hogy ezt mind egyedül, egészen kellett és kell megszereznem és meghódítanom.” M. az újklasszikus gipszszobrok, rokokós cikornyák közeléből érkezett, hogy meg szemlélje az ókor monumentális emlékeit, az olasz reneszánsz roppant mesterműveit. Mivel ez az érzése egészen távol állt tőlem, úgy találtam, sznob vágya volt, hogy hasonlítson az angol gentlemanekhez, akik nevelésének befejezése a Grand Tour volt, ami hosszabb olaszországi utat jelentett; s minden angol gentleman-jelölt obligát megfordult Velencében.

„Ha nem szánom rá magam mostani utamra, egyszerűen tönkremegyek: annyira túlértem már bennem a vágy, hogy szemtől szembe lássam végre ezeket a dolgokat, rajtam a történelmi tudás nem segít, amire sóvárogtam, egy karnyújtásnyira volt tőlem, de áthatolhatatlan falon túl.”

Elképesztő feltevés — itt már egészen kiestem szerepemből, s a követendő út helyett teljesen saját vágányomra siklottam —: M. harminchét éves fővel utazott Olaszországba, s úgy találta, hogy későn érkezett. Mi lett volna vele, ha úgy cselekszik, mint Gustav Aschenbach, a porosz Frigyes életéről szóló tiszta és hatalmas prózai epepeia

szerzője, akitől az oktatásügyi hatóság válogatott részleteket vett át az előírt iskolai olvasókönyvbe. Thomas Mann (talán) hasonló lelkületű hőse idős korában tette meg az áhított velencei utat, amikor már tudatában teljesen megcsontosodott a rend tisztelete, s a szellem és természet végletekig fokozott különállása jegyében megbomlott lelki egyensúlya, a legnagyobb szellemi és érzelmi rendetlenségbe süllyedt. Erre a hasonlatra már a káröröm és a rosszmájúság nyomta rá bélyegét, mivelhogy M. olyan területre lépett, amelyen követni alig lehetett, hisz egy Velencébe magával hozott külön világba vezetett. „Mikor ugyanis a Lido dúnáin, melyek a velencei lagúnákat az Adriai-tengertől elválasztják, gyakrabban sétálgattam, egy olyan szerencsésen hasadt juh-koponyát találtam, mely nekem nemcsak azt a nagy, általam régebben felismert igazságot bizonyította újra, hogy valamennyi koponyacsont átalakult gerinccsontokból keletkezett, hanem azt is szemem elé állította, hogy így változtak át belső alakatlan szerves anyagok a legmagasabb képződésű és fejlődésű, kifelé irányuló nemesedés során, a legkiválóbb érzék-eszközökké.” Erre a szétágazó érdeklődésre utalnak a Velencei epigrammák is, ezek a verses szentenciák.

„Oly mély rejtély hát, mi az Isten, az ember, az élet?
Nem! Csak tudni szabódsz; rejtelem így marad az.

Szakmád lesz a növénytan? az optika? Ej, mire jó ez?
Gyengéd szívrehatás, nem nemesebb tudomány?

Ah, gyöngéd szívek! Egy kontár is hatni tud arra.
Természet: tebeléd hassak, — elég nekem ez.”

Juh-koponyát sehogy sem találtam, hogy utánzó szerepemhez híven anatómiai megfigyeléseket tegyek, de egyéb ponton is nézeteltérés támadt köztünk. Talán ezért is, meg kicsit a tehetetlenségtől kényszerítve önérzetesen megállapítottam, hogy M. nem látott többet, mint amennyit észrevett. Mintha nem is létezne a világon más, csak művészi és természeti szépség. A művészetet nagyon is elszigetelten mutatta be, csak Palladio palotái meg Veronese képei érdekelték, elkerülte figyelmét a korai reneszánsz primitíveinek szűzies művésze. Itt is csak a rendet — igaz, az északinál szabadabb — rendet ismerte fel. Megcsodálta a nőket, s nem tett rájuk megjegyzést, mintha kedvence, Shakespeare a velencei mórról szóló drámájában nem írta volna le ezeket a sorokat: „Sok mindent lát a velencei ég” — a velencei asszonyok laza erkölcsére célozva. Shylockot, a velencei kalmárt sem kereste a Rialto-híd környékén s nem pirongatott rá példaképére, hogy drámájának köztársasági kormányzatú világában Portia tirádája királyra, jogarra, trónra hivatkozik.

Elindult a lavina, s nem tudtam megállítani. Megfigyelő, titokleső helyett méltatlanokodó bírálóvá, epés vitázóvá alakultam. Azt is számon kértem, amire M. álmában sem gondolt.

A Szent Lukács színházban igen jól szórakozott egy vígjátékon, és a rögtönzött álarcos darabról gyenge kritikus módjára emlékezett

meg. Megdicsérte Pantalonét, pár sorban elidőzött erényeinek méltatásánál. S minden állítólagos alaposága ellenére sem említette meg Pantalone pályafutását. Pedig elmondhatta volna, hogy a történelmi fordulatok miként hatnak a művészetre. Mondjuk, azáltal, hogy a színpadra penderítenek egy-egy jellegzetes alakot. Mert Pantalone gazdag velencei, majdnem mindig zsugori kereskedő. Beteges, csenevész emberke, sántít, meg nyögdéssel, prüszköl, köhög, szipákol, hasfájásra panaszkodik. A XVI. században a szatíra őt is kipellengérezte. Azt megelőzőleg, főleg a XII., XIII., XIV. században senkinek sem jutott eszébe, hogy vígjáték-figurává tegye a hódító, aranyat, hatalmat, dicsőséget szerző kereskedőt. Velence népe ekkortájt hasznát látta annak, hogy háza táján bonyolódott le Kelet és Nyugat kereskedelme. Kikötőiben horgonyoztak le a keleti fűszert, kínai selymet, fegyvert, olajat, rabszolgát szállító hajók. Itt cserélt gazdát Észak kelmeje, a csiszolt drágakő, az olasz kézműipar mindenféle terméke. Miután azonban a törökök elfoglalták Konstantinápolyt, megszakadt a levantei kereskedelem; a spanyolok felfedezték Amerikát, a portugálok megtalálták az Indiába vezető tengeri utat — s a velencei kereskedőnép dicsősége hanyatlani kezdett, pojáca lett belőle: Pantalone.

M. operát látott a Szent Mózes színházban (a színházak ugyanis a legközelebbi templom nevét viselik); szokványos bírálatot engedett meg magának. Ugyanakkor megfeledkezett arról, hogy Monteverdinak, az operairódalom első alakja emlékének hódoljon. Inkább felmászott a Szent Márk toronyba, hogy nézelődjön, mintsem hogy elmélkedjen a templomban, ahol Monteverdi hetente háromszor vezényelt. Azt sem tartotta említésre méltónak, hogy olyan színház, ahova pénzért bárki jegyet válthat, Velencében nyílt meg először. A San Cassiano színházban mutatták be 1637-ben először az első, mindenki által megnézhető zenés drámát, Monelli: *Andromede* című operáját.

A zene városában, ahol Veronese olyan képet festett, amelyen önmagát viola de gambával, Tizianót nagybögővel, Tintoretót brácsával ábrázolja, M. leginkább csak saját kedvtelésére gondol: gondolatokkal énekelgeti a híres Tasso-áriát, amelyet Rousseau Életem nyomorúságában vigaszai című posztumusz-kötetében két eltérő változatban is megörökített. Holdvilágnál hallgatta a hajósok énekét, s önfeledtségében megfeledkezett, hogy ugyanaz a holdvilág és ugyanaz az ének ihletette meg Velence röthajú papját, Vivaldit, ki zenéjével a barokkból a rokokóba átívelő; különös álomvilágot teremtett, mely ünneplés és bánatos, szeszély és mámor hatja át, utazást és árnyékot, fátylak füstjét és tüzét, gondolák ringását érzékelteti.

Mind Ezek után jött a köztözködés, számonkérés: miért így látta, miért úgy gondolta. Bonyolódott az eset, a cél ez volt: kifürkészni az alkotó ihletett útját, de a feladat megvalósulása közben új helyzet adódott, amely az öncélú kritika sajátja; nem levezetés, nem az esztétikai koordináták közé való helyezés, hanem az alkotási szempontok kicserélése egy jobbnak képzelt (mesterséges) mérce szempontjaival. De hadd engedjem szóhoz M. költőt.

„A velencei mester szükségképpen mindent világosabban és derűsebben látott, mint más... Mikor csillogó napfényben a lagúnákon jártam, és elnéztem evezés közben a gondolák peremén könnyedén le-

begő, tarkaruhás gondolieré-ket, ahogy a halványzöld víztükör fölött kirajzolódnak a kék levegőben; ott állt előttem a velencei iskola legjobb, legüdébb képe. A napfény vakító villogással emelte ki a helyi színeket, s még az árnyékok is oly világosak voltak, hogy alkalomadtán fényeknek is beillettek volna."

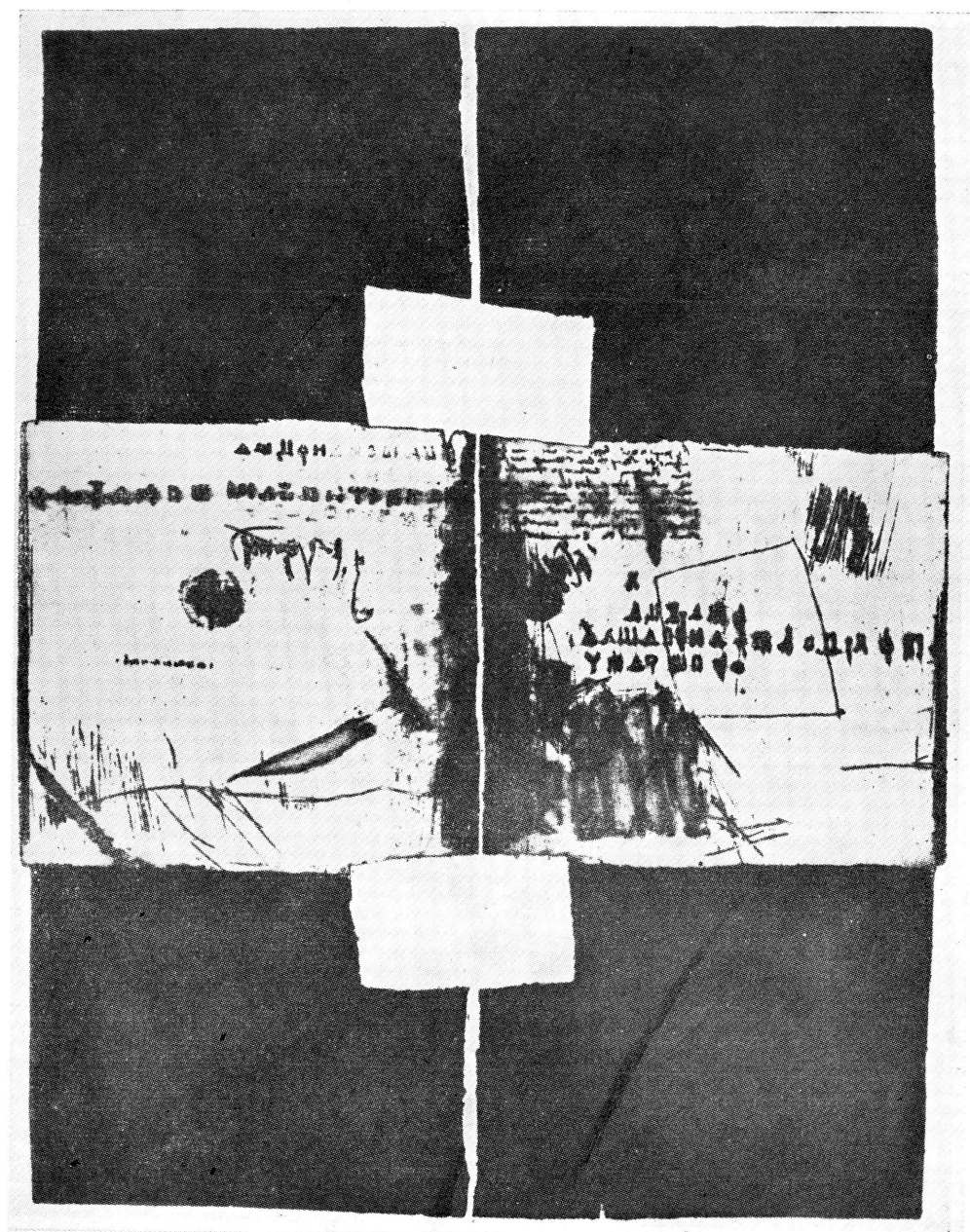
Ilyen klasszikus derűt látott csak a képeken, pedig Velence már Carpaccio, Veronese és Tiziano idejében sem kedvelte a töretlen napfényt és oldatlan árnyékokat. A Velencébe menekült szabad szájú Aretino, a publicisták őse, akiről M. szintén megfélekedezett, a velencei naplementét dicsőítette, sötétbe forduló árnyaival, s annyira felhevítette a sok tónusú látvány, hogy elragadtatásában felkiáltott: Oh, Tiziano, hol vagy most? Mi több, Aretino elítélte a napfény időszakát is, a nyarat, minden ragyogásával. Minek az olasznak a forróság, hisz ki tűrheti a velencei bolhák, poloskák, szúnyogok és legyek kellemetlen támadását a nyár egyéb bajai között! „Négy hasáb száraz fa, sült gesztenyével a tányéron és egy üveg borral az ember lába közt, megad minden mellékkörülményt ahhoz, hogy négy-öt órán át elcsevegjünk. Ezért szeressük a telet, a szerelmes társalgás tavaszát."

Lám csak, odáig jutottam már, hogy tanúságtételre hívok másokat, azokat, akik állításomat alátámasztó érveket mondhatnak. Jó módszer ez, csak egy hibája van: mások, vagy épp ugyanazok a tanúk az ellenkezőt is állíthatják. De hadd kössek bele az apró részletekbe is. M. emlegeti a Bucintoro hajót is, „melynek célja, hogy vezetőit teljes fölségükben mutassa meg a népnek. Hiszen tudjuk: a nép nemcsak kalapját cicomázza fel örömet, hanem előljáróit is szereti pompában, parádében látni."

Arról sem történiük említés, hogy a Bucintoro aranygályát, melyről a húsvéti ünnepen a dózse aranygyűrűt vetett a tengerbe Velence örök uralmának jelképe gyanánt 1797-ben francia katonák Napóleon parancsára felgyújtották — igaz dózse és kísérete nélkül —, de az istenadta nép örömujjongása közepette.

Vigyázzunk csak, itt már fennáll a veszély, hogy a szociológia hadszínterére viszem át a szócsatát; veszélyes terület ez, ezért inkább áthelyezem a tusát az egzakt tudományok hadszínterére. M. Velencében jegyzi fel: „Ezen az úton azt akarom: a szépművészetek nyugtasák meg lelkemet, erősen a szívembe véssem ezért képüket, s megőrzöm csendes élvezetre. De azután a kézművesek felé fordulok, ha visszatérek, kémiaiával és mennyiségtannal foglalkozom. Mert a szépek az ideje lejárt, napjaink csak a szükségletet és a szigorú szükségletet követelik."

A mindenes M. tehát a világ harmóniáját kutatja; természetbúvár, ásványtan, anatómia foglalkoztatja itt is, a szépség hazájában. Hevesen támadja Newton színelméletét is, azt, hogy a fehér színű napfényben valamennyi tiszta spektrumszín megtalálható, a vöröstől az ibolyáig. Fellép a mértéktelenül boncolgató elemzés ellen, amely szétbont minden egységet. Azzal érvel, hogy senkinek sincs spektroszkópikusan iskolázott szeme, amely a keverék fényben észre tudná venni a rész-színeket. M. bármilyen erősen is hangsúlyozza ebben a kérdésben tudományos álláspontját, valójában nem egy sajátos fizikai elmélet ellen harcol, hanem általában a modern fizika módszere ellen.

JANEZ BERNIK

nyílás (rézkarc 1964)

Mindezek után már vérszemet kaptam, s alapvető célkitűzésemről megfélekedve, M. lelkes hívéből bírálójává váltam, arra az álláspontra jutva, hogy M. felületesen intézte el Velencét. Goldonit, az ügyvéd-íróat alig említi, nem méltatja hatalmas munkásságát, inkább tüzetesen leír egy nevenséges pert, amelynek a hercegi palota a színhelye. Nem azt keveslem, amit Velencéről elmondott, inkább azt hiányolom, amit elhallgatott. Ott ólalkodott a dózse palotájában és környékén, s nem szólt az ólomkamrákról, pedig ott raboskodott a neves nőcsábász, Casanova, aki bő lére eresztett emlékirataiban arra panaszkodott, hogy bolhák csípték, a szorongástól állandóan vizelt és megduzzadt aranyere.

Másról sem emlékezett meg, amiről pedig tudhatott (miért nem írt Velencéről egy tízkötetes könyvet, abba talán minden belefért volna). A Lidon, ahol az említett juh-csontot találta, két nagy pesszimista volt egyidőben, a szépséges Byron és a mogorva Schopenhauer. A két pesszimista nem vett tudomást egymásról, de M. se róluk. Poéta létére azt sem tudta, hogy nagy író ugyan nem élt Velencében, de régi és új írók minden jelentős művét ott adták ki, a XVI. században Dante 43 kiadványából 32 Velencében látott napvilágot, Petrarca 130 kiadványából meg 110 volt velencei.

Mindez rovására írható, nem is szólva arról, amiről sejtelve sem volt. (De mindezt azért talán megérezhette vagy megjövendölhette volna). Verdi a velencei Teatro la Feniceben — mint azt M. honfitársa, Werfel részletesen leírta — titokban megleste a hangversenyző Wagnert, és ez lett élete legjelentősebb fordulópontja, mely a legmagasabb csúcokra, Othello és Falstaff magaslataira lendítette. Wagner meg a velencei Vendramin palotában — Coducci-Lombardo klasszikus építményében — lehelte ki lelkét, jelezve, hogy — akárcsak M. — ő is délre vágyott, őt is csábította a lagúnák városa, s híveinek nagy szomorúságára, a „oigánynép” között halt meg.

Íme, a végső dőfés: Velence operettmese tárgya is lett. Johann Strauss, a keringőkirály megírta Egy éj Velencében c. népszerű művét, melynek lagúna-keringője, a régi keletű könnyű zeneirodalom egyik legbárgyúbb szövegét kínálja fel.

„Bei nacht sind Katzen ja grau,
Dann singen die zärtlich miau!”

S hogy teljes legyen a bunkós kivégzés: még ráolvashatom, azzal sem foglalkozott (foglalkozhatott), hogy a megcsodált Velence, ahol visszatért teremtkedve, ahol megtörtént a csoda és erőt merített arra, hogy még negyven valahány esztendőtt éljen egy olyan világban, amely már kora ifjúságában is oly képtelennek tűnt fel, tehát, hogy ez a különös város olyan mélyre süllyedt, olyan kiszolgáltatott lett, hogy a futuristák — igaz, sovinszta — nacionalista hangolású — kiáltványt adtak ki a múltos Velence ellen: Manifesto contra Venezia passapista, amelyben benne foglaltatik mindaz, ami a lassú pusztulásnak indult várost mai nap is jellemzi: „Megtagadjuk az idegenek, a hamisító régiségkereskedők Velencéjét, a sznobizmus és nemzetközi hitvány-ság vonzóerejét, a szerelmesek karavánjainak besüppedt ágát, a koz-

mopolita kurtizánok gyöngyökkel díszített fürdőkádját, a maradiság fő szennyes csatornáját. Velenceiek! Velenceiek! miért akartok továbbra is hűséges rabszolgái maradni a múltnak? Tudjuk, azzal a bölcs tevékenységgel vagytok elfoglalva, hogy a nagy szállodák társaságát gazdagítsátok... Szállodai inasok lettetek, kerítők, régiségkereskedők, csalók, avult képek másolói, utánzó és plagizáló festők." (A rossznyelvek szerint mindezen alig segít, sőt inkább csak sznobokat nevel a festészeti Biennale, a film-, zene- és drámafesztivál).

A Velencéről folytatott vitában látszólag bebizonyítottam, hogy M. hányavetin viszonyult a nagy hagyományú városhoz. Bármelyik más rutinos író vagy világotutató alaposabban, mélyenszántóbban megfogalmazta volna mondanivalóját, nem is szólva arról, hogy jóval többet látott volna. És erről az elképzelt íróról — remek kritikusi találmány — megállapíthatnám, hogy erőteljesebb, kifejezőbb, nagyobb, mint M. Közbeszól azonban Croce, aki megállapította, hogy például Shakespeare nem jelent haladást Dantéhoz képest. (Hasonló eredményre jutott Lukács is, a különösség esztétikai kategóriáját vizsgálva.) A művészetben tehát sem haladás, sem visszafejlődés nincs, csakis változások mennek végbe. Egészen más itt tehát a helyzet, mint a tudományok területén. Nyilvánvaló, hogy Einstein fizikája tökéletesebb, mint a newtoni fizika. De lehetetlen bebizonyítani, hogy Tolsztoj művészete magasabb rendű, mint Balzacé. Dante természettudományos elképzelései avatagok, naivak, az Isteni színjáték azonban...

Az időben közelebb álló tudományos elmélet fejlettebb, mint a régebbi, a művészetek történetében aligha van példa, hogy a megelőző korok nagy alkotóinak művei elavulnak. S hogy lassan visszazökkenjek a tárgyilagosságba — miután dolgavégezetlenül tértem vissza a zseni-kutató portyáról, s minden mulasztásomat M. ellen fordítottam — M. esetében sem állíthatom, hogy egy másik író velencei útirajza művészi síkon haladást jelent. Egyébként sem ez volt vizsgálatom tárgya, hanem az, hogy felújítsam egy alkotás létrejöttének külső körülményeit, hátha következtethetek a belső indítékokra. A rekonstrukció azonban arra vezetett rá, hogy a detektívregények íróinak minden adatkellékét előkerítettem az esemény lejátszására, de hiányzott az, ami egyébként a legügyesebben megszerkesztett detektívregényekben sem lehetőséges fel: a lelki indíték. Egyébként ugyanis a felhalmozott tények, mint valami óramű-szerkezet figurái, egyszerűen és mechanikusan lejátsszák az eleve megkonstruált játékot.

Megmaradt tehát a tény, hogy egy ilyen egyszerűnek látszó útirajz nyomán sem sikerült felfedni az alkotás teljességét. Az sem sokat számít, hogy a haditanács-elnök, építész főfelügyelő, kamarai elnök, költő, akadémiai igazgató, operák, balettek szövegírója, botanikus, nyelvész, biológus, matematikus, vegyész, fizikus sok társadalmi tetteinek, közéleti tevékenységének, tudományos kutatásainak történelmi érdekessége van csupán. Ez sem járhatja le M.-et. Mert, mint T. S. Eliot állítja róla: Tudományos állapontjai meghatározott módon megegyeznek költői alkotásaival, ha pedig ugyanaz az értelem kétféleképpen nyilatkozott meg, nem okos dolog elvetni, értelmetlennek nyilvánítani azt a tudományos meglátást, amelyet a költészetben ihletett gondolatnak fogadtunk el. Ugyanennek az elképzelésnek jegyében M. való-

ságos bölcs. Az igazi bölcs pedig ritkább jelenség, mint az igazi költő, itt meg egy személyben egyesül a kettő. Vagy talán szívesebben vetjük volna, ha annak idején — Itália meglátogatása előtt — egyik romantikus lelkületű hősenek mintájára elpusztul, mint igazi költő, ahelyett, hogy megvalósításra vigye minden — tudományos — elképzelését is.

Az önéletrajzi önkifejlesztés és önkiteljesülés sajátos lélektani kapcsolatával állunk szemben. A velencei epizód egy hatalmas tömbbe épül be. Ezért nem lehet onnan kiragadni, elszigetelten vizsgálni, s netán elmarasztalni, noha a játékos boncolgatás látszólag az elmarasztalásra vezetett.

„Nála — írja róla Babits — nem az élet áll össze egy művé, hanem a művek sokasága áll össze az élet dokumentumává. Mindennek végső célja és értelme az élet. Kevés író van, akinek művei, életének ismerete híján, annyit veszítenének értelmükből, mint az övéi.”

Saját maga rendezgette élete adatait, minden félmondatát nyilván tartják, tanulmányok láttak napvilágot a kezében tartott tárgyakról is, mint például egyik szelencéjéről.

Velencében megkíséreltem a lehetetlent: megbontani ezt a teljeséget, csak egy nagy vallomás töredékét mérlegelni minden mástól elszigetelni s kikezdeni a gyengéit. A legendás Homérosz láthatatlan, testileg megfoghatatlan lénye is sugallta az ötletet a szerző leválasztására, mivelhogy a mű tökéletes lehet az alkotó úgyszólván teljes inkognitása ellenére is.

Az olasz szállodákban Möller néven bejegyzett német tudós-költőről azonban még nagy botlásai sem választhatók le. Ki tudja, meddig tart ez a csodás fenomén, a mű és szerző páratlan szimbiózisa. Talán érdemes volna esztétikai jellegű kísérletként felnevelni egy tehetséges valakit, aki semmit sem ismerne meg az életrazból, s csak a szociológia-pszichológia segédtudományokra épülő „új kritika” alapján a műből hámozná ki az író. Lehet, hogy egészen eredeti következtetéseket vonna le.

Mindenesetre, a disputa sikertelen maradt, jobban mondva kudarcral végződött. Möller utas velencei jegyzeteit — az alkotás rejtett útjainak kutatása jegyében — hiába próbáltam hiányosnak találni, az emberi-művészi tekintéllyel megtézetett összmű ellenem fordította saját fegyverem. Rájöttem, hogy még azt a rövid utat sem tudtam olyan intenzitással végigjárni, amelyet Möller német utas, csupán rövid velencei tartózkodása idején, térben és időben megtett. Mi több, nem vághattam el a gondolat titkos szárait sem, amelyek ezt a velencei tartózkodást összekötötték a többi művel. Rejtett szándékait, melyek megvalósulása nagyobb eredményt hozott, mint azt a velencei terepszemle mutatja, nem deríthettem ki. Úgy hiszem, más sem.

*

Ui. 1787. március 3-án a szentszéki osztrák követ titkos jelentést küldött Bécsbe, értesítve a mindenható, minden szellemi és testi megmozdulásra éberem ügyelő császári és királyi kancelláriát:

„Goethe úr több hónapig itt tartózkodott, igyekezett ismeretlen maradni, s ezért nevét Möllerre változtatta.

Titkáromat, akinek becsületességében bízhatom, megbíztam, hogy visszatértekor, ami valószínűleg nemsokára bekövetkezik, vele közelebbi érintkezésbe lépjen, hogy képes legyen biztonsággal rajta tartani éber szemét magaviseletén s esetleges titkos szándékain.”